

Зборник радова са Међународног научног скупа

**ПРОГРАМСКЕ (РЕ)ФОРМЕ У
ОБРАЗОВАЊУ И ВАСПИТАЊУ –
ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ**

одржаног 20. маја 2019.

Уредили
Зорана Опачић
Горан Зељић

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ

Београд, 2020.

Немања З. Каровић¹

Училишњски факултет, Универзитет у Београду

МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП ПОЕМИ

Резиме: У раду се испитију пошеницијални њравици наставној изучавања поеме. Испитивачко полазиште био је покушај да се проблематичности са којима се наука о књижевности одувек сусретала при тежњама прецизније одређивања и коначној дефинисања овог жанра сагледају као могућа предности у контексту методичке обраде поеме. Након приказа историјског развоја и проблемског разматрања поетичких одлика поменутог жанра, указано је на својеврсну сазнајну пољивалености коју ова књижевна врста показује при наставној интеракцији, а која се огледа у чињеници да се школско тумачење поеме може усмераваати ка бројним и разноврсним образовним сферама.

Кључне речи: поема, настава, књижевни родови, теорија жанрова.

Већ при сасвим овлашном размишљању о поеми као књижевној врсти нужно се намеће неколико њених водећих жанровских одлика: припадност епско-лирским песмама, обимност текста и развијена фабула. Наведене поетичке особине заправо су заједничка места и кључне речи које нам нуде речници књижевних термина и књиге теорија књижевности при терминолошком одређивању поеме. Навешћемо неке од њих: поема је назив за „обимнију песму, у којој се преплићу елементи лирске поезије са наративним елементима” (Живковић 2001: 609); „краће епско или епско-лирско дело у стиху, приповетка у стиху” (Поповић 2007: 538); „књижевна врста у којој је композиција заснована на развијању неке фабуле, али се фабуларни елементи преплићу са непосредним лирским изрицањем, а мотиви повезују, осим фабуларним везама, и асоцијативним низањем карактеристичним за лирску поезију” (Solar 1982: 154); „нарочито веће пјесме какве су на основу усмених балада и романи створили романтички песници који су уз помоћ једне лабаве фабуле развијали дуги поетски текст изразите емоционалности” (Лешић 2008: 341). На основу реченог могло би се закључити да је поема јасно утврђен и теоријски дефинисан појам науке о књижевности. Међутим, де-

1 nemanja.karovic@uf.bg.ac.rs

таљније сагледавање овог термина откриће нам читав низ противречности, који бацају другачије светло на поему као књижевну врсту и упућују на њену недовољну жанровску одређеност.

О непрестаном измицању коначним одређењима и готово неухватљивости епско-лирских врста, у које како је речено спада и поема, писао је још Вук у предговору прве књиге лајпцишког издања *Народних српских њјесама*, и тако на својеврсни начин антиципирао термилошке недоумице будућих посленика науке о књижевности у вези са појмом поеме: „Ђекоје су пјесме тако на међи између женскијех и јуначкијех да човјек не зна међу које би их узео” (Караџић 2014: 70).

Прва истраживачка неодумица јавља се већ при покушају етимолошког одређивања поеме. Она се, с једне стране, може изводити из грчке речи *ποίημα* (*poietma*), која означава различите облике стваралаштва, односно све врсте умних творевина, а са друге, из латинског термина *poeta*, који се семантички простире на сва дела у стиху, то јест на облике песничког стварања. У индоевропским језицима поемом се називају све песме, без обзира на њихов жанр.² Тања Поповић у књизи *Српска романџичарска њоема* закључује „да је језичка средина у којој се реч поема појавила грчка, а да је касније, у латинском, њено значење сужено само на поетско стваралаштво (Поповић 1999: 15).

Због недовољне термилошке издиференцираности поемама је кроз историју књижевности било могуће називати дела која се међусобно жанровски веома разликују: спевове, новеле у стиху, баладе, романсе, химне, оде, заправо, било које песме које се истичу дужином. Европске традиције су током читавог 19. века семантички поистовећивале поему са епом и епопејом, док су се код нас, почевши од треће деценије истог века, дела која би се данас могла сматрати поемама одређивала описним синтагмама: *њесничка ѡрича*, *њоеџска ѡријовейка*, *њоеџска ѡрича*, *ѡријовейка у сџиху*, *новела у сџиху*, *мањи или сџињији сџев*, *умейнички сџев*, *вешџачки еџ*, *јуначка њесма*. О ширини употребе и разноликости коришћења овог термина можда понајбоље сведочи чињеница да се поемама неретко називају и прозна дела попут Гогољевих *Мрџвих душа* или *Леџнде о Великом инквџиџиџору* Достојевског упоредо са стиховним остварењима у којима нараџија готово изостаје, као што су „Пуста земља” Т. С. Елиота, „Византија” В. Б. Јејтса и „Сербиа” М. Црњанског.

На почетку рада је речено да је поема жанр који се сврстава међу епско-лирске књижевне врсте. Проблематичност оваквог одређења огледа се у следећем: уколико се подсетимо традиционалног схватања жанра, увидећемо

2 Отуда у *Речнику књижевних џермина* стоји да је поема „термин који се у нашем језику почео користити као стилски улепшан израз за песму” (Живковић 2001: 609).

да се он изводи из тријадног модела књижевних родова³, односно опште поделе књижевности на лирику, епiku и драму, те да жанр нужно припада једном од наведена три рода. Због тога се поставља питање да ли се поема уопште може назвати жанром⁴, „будући да се она по правилу дефинише као синкретички спој епског и лирског начела” (Поповић 2010: 10). Из ове термилошки спорне позиције проистекле су и теоријске недоследности и противречности у родовским класификацијама поеме, јер је, рецимо Иво Тартаља сврстава у епско крило лирике, док је Миливој Солар и Зденко Лешић одређују као епску врсту са наглашеним лирским елементима. Иако по среди нису непомирљиви ставови, већ пре нијансе теоријског сагледавања различитих аутора, ипак нам штошта говоре о неухватљивој и семантички дисперзивној природи поеме као књижевног термина и жанра, који се довољно разликује од епског рода да му не може до краја припасти, а истовремено је и у потребној мери близак лирском да би се и у њега могао сврставати.

Поетичка одредница која најчешће стоји уз поему јесте фабуларност. То је и разлог зашто се ова књижевна врста сврстава у такозване наративне песме или, другим речима, приповетке у стиху. Присутством радње и њеним песничким развијањем, поема, како се сматра, постиже жанровски изразито карактеристичну дужину и опширност. Међутим, почевши од авангардних поетских остварења и наставивши у токовима модерне поезије, поемама се називају и песничке форме у којима наратија у потпуности изостаје. На тај начин се долази до термилошки парадоксалне ситуације која се огледа у следећем: као водећа поетичка одлика овог жанра истиче се фабуларност, а истовремено се у њега убрајају и песме у којима фабуларности нема. Примере за то проналазимо и у домаћој књижевности – довољно је упоредити на наративности заснован Радичевићев „Ђачки растанак” (19. век) са поемама Милоша Црњанског (20. век), у којима је фабулирање сасвим потиснуто – „Стражилово”, „Србија”, „Ламент над Београдом”.

Изгледа да је текстовна обимност ове књижевне врсте прецизнија и обухватнија карактеристика од наративности. Дужина поеме се постиже на два начина: 1) развијањем радње, односно фабулирањем, као што је раније наведено; 2) „техником интонационо-синтактичких варијација, или више-струким понављањем ритмичких сегмената који су међусобно строго повезани неким метричким принципом” (Лешић 2008: 341), за шта би добар пример било „Стражилово” Милоша Црњанског.

Међутим, ни трећа кључна жанровска одредница поеме није лишена својеврсне проблематичности. Наиме, дужина је увек несигуран критеријум

3 Тријадни модел књижевних родова потиче из немачке естетике, а развијали су га Гете, Шилер, Шлегел, Рихтер, Шелинг, Хегел.

4 Ово питање се уопште односи на све епско-лирске врсте.

разграничавања књижевних врста. Као што је скоро немогуће разликовати дужу приповетку од краћег романа само на основу обимности текста, тако је и веома тешко утврдити дистинкцију између дуже лирске песме и поеме. Ствар додатно отежава и чињеница да се поеме и међусобно веома разликују према текстовној опширности, што је очевидно и у оквирима опуса Милоша Црњанског, то јест када упоредимо дванаест строфа „Ламента над Београдом” са четрдесет две композиционе целине „Стражилова”.

Зачеци поеме су веома стари и превасходно су везани за народну традицију и усмене облике јуначких песама, балада, романси. Најважнију тачку у књижевној еволуцији овог жанра чини епоха романтизма, првенствено Бајроново стваралаштво, јер тада поема задобија статус посебне књижевне врсте коју ће под снажним утицајем бајронизма прихватити бројни европски песници. Није нимало случајно што се афирмација ове књижевне врсте одиграла баш у време романтизма, јер је то епоха у чијем поетичком систему прворазредно место заузимају процеси негирања жанровских граница и мешања и комбиновања одлика књижевних родова и врста, што ће, као што знамо, постати једно од кључних литерарних особина поеме као самосталног песничког облика.

Опширност текста поеме је у романтизму происходила из песничког развијања фабуне, којим се изграђивао наративни сиже, док су песници 20. века текстовну обимност жанра постизали на другачије начине, понављањем и варирањем мотивских и метричких образаца, из чега је израстао лирски сиже. Поемама не само да су именоване разнородне књижевне врсте, већ су и у њима често били садржани различити жанрови. Овакав жанровски синкретизам сведочи о нужној структурној и композиционој комплексности песничког облика. Поема тако може у себи да садржи поетске врсте као што су: „епиграм, ламент, мим, еклога, епиталиј, идила, ода, химна, пеан и слични” (Поповић 1999: 18).

У српској књижевности овај жанр је заживео средином 19. столећа. Препознаје се у песничким делима Бранка Радичевића, Павла Поповића Шапчанина, Јована Суботића и Ђорђа Малетића, а највреднија остварења биће написана нешто касније, кроз стваралаштво Ђуре Јакшића и Лазе Костића. Појава поеме код Срба не објашњава се директним утицајем бајронизма, већ првенствено непосредним настављањем усмене народне традиције и делимично усвајањем свеопштег романтичарског погледа на свет.

При сагледавању поеме кроз призму науке о књижевности и теорије жанрова указала су се бројна проблемска места и спорне тачке. Међутим, када поетику овог жанра покушамо самерити оптиком методике наставе књижевности, пред нама искрсава посве другачија слика. Она проистиче из могућности да се поменуте термилошке *невоље* преиначе у методичку предност, тако да недоследности и противречности у тумачењу жанра

постану извори наставних тема и покретачи проблемских ситуација које се могу разматрати на часу, да термилошка неухватљивост поеме прерасте у начин обогаћивања и продубљивања знања ученика о природи књижевно-уметничких дела, те да се *месџа сјоџицања* науке о књижевности, кроз наставну обраду, преобразе у облик проширивања и употпуњавања ученичких сазнања о методама изучавања и тумачења литерарних дела.

Поема у школској обради може покренути бројне сазнајне области у чијим се оквирима ученичка достигнућа могу развијати и унапређивати. У наставном контексту исказује особину својеврсне сазнајне поливалентности, која се, да будемо конкретнији, читава у томе што ваљана школска интерпретација поема имплицира активирање и практично примењивање ученичких знања и вештина из све три области науке о књижевности – историје, теорије и критике – као и стваралачко евоцирање стеченог читалачког искуства. Како видимо, изучавање поеме у настави подразумева интерпретативно разграђивање кроз разноврсна научна поља и области, али истовремено захтева и високи интензитет интелектуалног ангажмана ученика.

Прво обавештење о појму поеме које ученик стекне најчешће јесте њено жанровско дефинисање и називање епско-лирском књижевном врстом. Чињеница да поема одступа од уобичајених родовских одређења књижевних дела, односно да не припада до краја ни епици ни лирици, већ скупини прелазних жанрова, добар је и готово неминован наставни повод за подсећање и обнављање знања из области теорије књижевности која се бави класификацијом литерарних дела. Епско-лирске врсте у одређеном смислу представљају изузетке теоријске поделе жанрова, те је за правилно и темељно разумевање њихове природе неопходно добро познавање појединачно епског и лирског књижевног рода, из простог разлога што се ниједан изузетак не може ваљано схватити уколико се претходно не упозна правило од којег он одступа.

Стога је методички пожељно да се, кроз разговор и сарадњу наставника и ученика, истакну следећи теоријски садржаји: да је подела књижевности на родове најопштија и уједно најстарија класификација литературе, која је заснована на односу између уметничке фикције и објективне стварности; да су жанрови подређени родовима, односно представљају њихове подврсте, те да се књижевни родови понаособно гранају у читав систем посебних литерарних облика. Наставни фокус би потом ваљало усмерити ка поетичком разграничавању родова, односно уочавању и истицању разлика пре свега између епике и лирике, јер је њихов однос кључан за разумевање жанра поеме. Ученике треба методички наводити да издвоје водеће поетичке одлике и кључне одреднице ова два рода – развијеност радње за епику и лични тон и повишену емоционалност за лирику. Тек након што се претходно

наведена сазнања науке о књижевности обнове и утврде, може се сматрати да су ученици теоријски припремљени и радно мотивисани за разговор о поеми и образлагање њеног жанровског статуса и уопште позиције у укупној подели књижевности на родове и врсте.

Наставно разматрање природе поеме наставник може најавити тако што ће, користећи се метафоричним језиком и одмереним хумором у циљу додатне мотивације ученика за рад, рећи како међу књижевним жанровима постоје *дунїовници*, који се опирају уобичајеним класификацијама и захтевају нарочите услове при научној интерпретацији. Жанровско *дунїовнишїво* поеме састоји се у томе што се она не може сместити у границе појединачног рода, јер својим поетичким особинама пробија његове оквире, другим речима, не може се одредити као чист епски жанр, јер у себи садржава једну од кључних одлика лирике – лични тон и интензивну емоционалност, и *vice versa*, иако је блиска лирици, не може јој жанровски припасти, због тога што имплицитно подразумева једну од кључних карактеристика епике – фабуларност. Отуда се поема сматра прелазним жанром и сврстава у засебну групу епско-лирских књижевних врста. На овом месту методички би ваљано било упоредити одлике поеме са другим прелазним врстама, као што су балада и романса, истаћи међусобне поетичке сличности, и на тај начин повезати раније стечено знање са најновијим наставним искуством, како би се истакла и појачала системска веза међу градивом.

Наредна сазнајна сфера коју би било пожељно укључити у контекст наставне обраде поеме јесте област познавања књижевних термина. Наиме, претходно образложени разговор о врстама и начинима књижевних класификација, који је као методички циљ имао појашњење епско-лирске природе поеме, подразумева фреквентно коришћење научних термина при сагледавању књижевно-уметничких појава. Рецимо, методички усмераван дијалог о одликама епског књижевног рода не може да протекне без употребе појмова као што су *усмена књижевност*, *їриїоведанье*, *нарација*, *фабула*, *їроза*, *ей*, *сїев*, *јуначка їесма*; док изучавање лирике нужно укључује речи попут *лире*, *сїиха*, *їесничке слике*, *мотїива*, *субјектїивносїи*, *личної їона*, *риїмичносїи*, *музикалносїи*; још ћемо навести да око описане наставне ситуације гравитирају и термини: *їоеїшїка*, *сїже*, *комїозиција*, *сїрукїура*, *балада*, *романса*. Заправо, без доброг познавања ових термина не би било могуће методички ваљано приступити комплекснијим појмовима као што су књижевни родови, нити унапређивати ученичко разумевање њихових сложених значења, што би неминовно угрозило и схватање жанровске природе поеме. Познавање и адекватна употреба књижевних термина јесте *sine qua non* сваког, па и најосновнијег облика тумачења литературе, те је због тога подстицање таквих вештина код ученика стални пратилац наставе књижевности, изразито значајна и, може се без претеривања тврдити, нужна

методичка радња, коју треба неговати и примењивати континуирано, током читавог школског образовања.

Будући да је поема, како је више пута наглашено, епско-лирска врста, наставно тумачење овог жанра у себе треба да укључи не само учење о књижевним терминима већ и уочавање и истицање њихових финијих међусобних семантичких разлика, односно утврђивање и образлагање нијанси у значењу – ту пре свега мислимо на дистинкције између терминолошких парова *ејика–ејско* и *лирика–лирско*, која се огледа у томе да епика и лирика означавају категорију књижевних дела, класу у коју се сврставају литерарна остварења, док су епско и лирско ознаке за поетичке одлике, то јест називи литерарних особина књижевних дела, без обзира на то којем роду припадају. Методички циљ оваквих поступака јесте развијање ученичке језичке прецизности у говору о књижевности, као и унапређење њихове укупне компетентности за тумачење и интерпретирање литературе.

Методички фокус при обради поеме може бити наглашено жанровски усмерен. Што значи да би наставно време било у изразитој мери посвећено што исцрпнијем изучавању жанра поеме као сазнајне области. Стратегија методичке обраде ове књижевне врсте може узети различите правце: (1) *историјски ѝравац*, при којем се жанру приступа дијахронијски, кроз призму његових литерарно-еволутивних промена и кључних тачака уметничког развоја, због чега је важно пажњу посветити усменом пореклу поеме, жанровском преображају у време романтизма, нарочитом утицају бајронизма, потом развиту у српској књижевности, водећим песницима, као и судбини поеме у књижевности 20. века; (2) *јоејички ѝравац*, који жанру поеме приступа синхронијски, то јест посвећен је објашњењима стилских одлика поеме у савременом добу, те се истичу одлике као што је текстовна обимност, постигнута не само фабулирањем, карактеристичним за романтичарско доба, већ и асоцијативним повезивањем слика, варирањем мотива и метричких образаца; (3) *компаративни ѝравац*, који је заснован на поређењу поетичких особина наставно актуелног текста поеме са другим делима истог жанра, која су претходно била методички обрађивана или су на други начин своје место нашла у читалачком искуству ученика. Тако би, рецимо, интерпретација „Ламента над Београдом” била аналитички обогаћена употребом са Радичевићевим „Ђачким растанком”⁵, али и одломком из поеме „Вашар у Тополи” Добрице Ерића. На тај начин постиже се повезивање и умрежавање раније стеченог знања са новим искуством, али и вертикално повезивање градива различитих разреда.

5 То је нарочито корисно и због тога што је Црњански више пута истицао стваралачки утицај који је на њега извршио Бранко Радичевић, али и читава епоха романтизма, што је очигледно одражено у поеми „Стражилово”.

Кроз разговор о проблематичностима у научној систематизацији поеме, као и њеној семантичкој, а тиме и терминолошкој разуђености, ученици стичу сазнање о томе да се наука на различите начине труди да поему теоријски опише, објасни и дефинише, и тако *dovede у ред*, али да се овај књижевни жанр таквим тежњама упорно и непрестано опире и, надилазећи акрибију истраживача, једним својим делом остаје недоступан и неухватљив. Наставна ситуација у којој се методички поступно и држећи се принципа јасности и разумљивости дошло до оваквог суда о природи поеме, добар је повод да наставник дијалог са ученицима усмери ка питању односа који наука о књижевности има према предмету изучавања и упореди га са другим наукама.

Наука о књижевности, с једне стране, личи на друге хуманистичке дисциплине, па и природне науке, јер има дефинисан предмет проучавања, аутентичну терминологију и развијене методе истраживања, дакле, испуњава основне критеријуме за постојање сваке науке, али се, са друге стране, разликује, зато што њен предмет нису природне појаве, физички закони нити друштвени феномени, који се могу до краја истражити, рационализовати и свести у научне оквире, већ уметничка дела, то јест производи људског духа, проистекли из можда најтајанственије области човековог бића – имагинације, која су доиста једним својим позамашним делом подложна изучавањима и теоријској обради, али ипак никад до краја и сасвим. Отуда ученици могу, уз наставничко методичко навођење, закључити да наука о књижевности може да објасни због чега је неко књижевно дело лепо и уметнички вредно, али никада не може дати рецепт и упутство како такво дело написати.

Литература

- Живковић, Д. (ур.) (2001). *Речник књижевних ѿермина*. Бања Лука: Романов.
- Караџић, В. (2014). *Срби сви и свуда. О књижевности и језику (увод говори, кријѿике, ѿолемике, чланци, ѿисма)*. Приредио Душан Иванић. Андрићград: Андрићев институт.
- Лешић, З. (2008). *Теорија књижевности*. Београд: Службени гласник.
- Поповић, Т. (2010). *Поема или модерни еѿ*. Београд: Службени гласник.
- Поповић, Т. (ур.) (2007). *Речник књижевних ѿермина*. Београд: Logos Art.
- Поповић, Т. (1999). *Срѿска романѿичарска ѿоема*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Solar, М. (1982). *Теорија књижевности*. Zagreb: Школска књига.

Nemanja Karović

THE METHODOLOGICAL APPROACH TO POEMS

Summary

The paper examines the potential directions of the study of poems in the school setting. The starting point of the research was an attempt to view the problems which literary science has always encountered in an effort to provide a more precise or the ultimate definition of this genre as a possible advantage in the context of the methodological treatment of poems. After depicting the historical development, offering an analytical-synthetic analysis, and problem-focused consideration of the poetic features of the genre, the paper elaborates on the kind of cognitive polyvalence that this literary type shows during interpretation of the poems in the classroom, which is reflected in the fact that the school interpretation of the poem can be directed towards numerous and diverse educational spheres.

Keywords: *poem, teaching, literary genres, theory of genres, cognitive polyvalence, poetics.*

ПРОГРАМСКЕ (РЕ)ФОРМЕ У ОБРАЗОВАЊУ
И ВАСПИТАЊУ – ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Зборник радова са међународног научног скупа

Издавач

Учитељски факултет
Београд, Краљице Наталије 43
Србија
www.uf.bg.ac.rs

За издавача

проф. др Данимир Мандић, декан

Уредници

Зорана Опачић
Горан Зељић

Лектура и коректура (српски језик)

Љубица Весић

Лектура и коректура (енглески језик)

Зорица Савић Ненадовић

Графички уредник

Зоран Тошић

Штампа

Newpress, Смедерево

Тираж

200 примерака

ISBN

978-86-7849-288-4

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

37.091.3(082)

373.2(082)

371.311.5(082)

37.015.3:159.953.5(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Програмске (ре)форме у образовању и васпитању - изазови и перспективе (2019 ; Београд)

Зборник радова са Међународног научног скупа Програмске (ре)форме у образовању и васпитању - изазови и перспективе, одржаног 20. маја 2019. / уредили Зорана Опачић, Горан Зељић. - Београд : Учитељски факултет, 2020 (Смедерево : Newpress). - 508 стр. : илустр. ; 24 cm

На прелим. стр.: Curricular (re)forms in education - challenges and perspectives. - Текст на више језика. - Текст ћир. и лат. - На насл. стр.: Универзитет у Београду. - Према предговору, скуп је одржан у Београду. - Тираж 200. - Стр. 9-15: Уводна реч / Зорана Опачић, Горан Зељић. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7849-288-4

а) Настава -- Методика -- Зборници б) Предшколско васпитање -- Зборници в) Учење учења -- Зборници г) Разредна настава -- Зборници

COBISS.SR-ID 20910857